

Vitomil Zupan

Zbirka Interpretacije 3, Nova revija, Ljubljana 1993. (Uredil Aleš Berger.)

Tretji zvezek interpretacij naposled prinaša razmeroma celostno podobo ustvarjalnega opusa in biografije Vitomila Zupana; pri tem je besedica "razmeroma", kot bo pokazala obravnava zbornika, umestno uporabljena.

V konkretnem in tematskem pogledu zastavlja uvodna študija Janka Kosa *Zločin in kazen Vitomila Zupana* izhodišča avtobiografskosti v Zupanovem delu. Po Kosovem mnenju avtobiografski delež ni prisoten le detajlno, temveč je kar najširše konstitutiven, saj pogojuje konstantno vsebinsko in formalno plat Zupanovih besedil. Stalno vsebinsko razsežnost poraja identifikacija volje do moči z voljo do svobode, sredstvo te identifikacije in njene prakse pa je spolnost. Zupanova spolnost je po Kosu obremenjena z otroškim "izvirnim grehom", ki mu (že) Biblija pripisuje spoznavno razsežnost, spoznavna komponenta pa je, kot smo izkusili, v Zupanovih tekstih zelo pomembna, če že ne bistvena. Zupanov subjekt je determiniran z nezadoščenostjo v najširšem smislu, z dinamizmom, ki se na trenutke sprevrta v sentimentalno refleksijo. Nezadoščenost kaže svoj izvor v svetu brez vseurejajočega in vseosmišljujočega principa, kjer subjekt išče (in zato najde) svoj smisel v animaličnem bistvu človeka. Vrata do njega so oblike spolnosti, ki je lahko (samo) osvobajanje, a po Kosovem mnenju pripelje do uboja. Ta uboj je v Zupanovi biografiji zaznamovan kot srečanje z absurdnostjo naključij, ne pa kot zločin, ki bi zahteval kazen. V breztemeljnem svetu je subjekt, ki zagreši zločin, hkrati kriv in ne kriv. Dokončnega odgovora, ki ga išče Zupan v vsej svoji literaturi, ne najde, to pa je po Kosovem mnenju vzrok, da se njegova literatura tako na vsebinski kot na formalni ravni vrti v krogu brez končnega izhoda in osmislitve.

Študija Alenke Koron *Nemirno iskanje moderne proze: Zupanovo pripovedništvo do Menueta za kitaro* z literarnozgodovinskega vidika v Zupanovi prozi zapaža elemente neoromantike, postdekadence, postnaturalizma, socialnega realizma, ekspresionizma in modernizma, kakor se kažejo v okviru romantičnega junaka z individualistično, senzualistično in amoralistično nastrojenostjo, pa tudi esteticizma in deterministično pojmovanih nagonov oziroma boja med spoloma. Pomembna za kakršnokoli obravnavo Zupanovega literarnega opusa je tudi prepoznava različnih žanrskih drobcev,

čprav nobeno Zupanovo delo ni žanrsko enovito. Kot pokaže natančna analiza obravnavanih del, je register žanrskih elementov, očitna posledica Zupanove naklonjenosti trivialni literaturi, res raznolik, saj obsega območje od kriminalke prek ljubezenskega, pustolovskega, vojnega, grozljivega, konverzijskega in razvojnega romana do melodrame. Prispevek Alenke Koron z analizo pripovednih postopkov na tej ravni izpostavi Zupanovo posebnost oziroma "zupanovsko" kombinatoriko. Zlasti za njegov avtobiografski cikel, pentalogijo, je značilno druženje refleksije z naturalističnim opisom izrazito senzualnih prizorov, psevdofilozofskih pasusov z banalnostmi, akcijske dinamike in klišejev z lirčno poezijo v prozi itd.

Tudi Vladimir Biti (*Protislovna ideologija izvirnosti*) z analizo *Levitana* naleti, tokrat na ravni subjekta, na usodno zupanovsko dvojnost. Levitanova pripoved je po avtorjevem mnenju preplet doživljajočega ter spoznavajočega subjekta. Kot ugotovi že Janko Kos, pri Zupanu o razvojni shemi ne moremo govoriti, zato je Bitijeva ugotovitev, da spoznavajoči subjekt niti na koncu ne nadomesti doživljajočega, pravilna. To pa pomeni, da do sinteze, "zgodovinskosti", nikoli ne pride, temveč se pripoved sprevrača v kronistično naštevanje izkustev. Levitanov cilj je razumevanje, ki subjekta osvobaja civilizacijske represije. Vendar kljub razumevanju relacije suženj-gospodar do osvoboditve ne pride, subjekt v dvojnosti doživljanja in spoznavanja ostaja razcepljen, revolucionarni poziv bralcu k osvoboditvi pa se, v nasprotju s prvotnim didaktičnim namenom sprevrača v (estetizirano) interpretacijo. (Na srečo bralcev, saj je posledica ne ideološki dokument, ampak literatura.)

Kvečjemu interpretativnost ustreza Zupanovemu načelu, povzetemu po Henryju Millerju (pisati življenje, ne literaturo), ki ga izpostavi Manca Košir (*Ženska, pokaži, kdo sem*). Koširjeva pri tem izhaja iz prvih strani *Komedije človeškega tkiva*, sicer bistvenih za razumevanje Zupanove literarne produkcije. Tudi tokrat se pokaže nezmožnost sinteze, vendar na ravni pisanja, kjer ugledamo tudi paradoksalnost avtobiografske literature. Estetska rekonstrukcija resničnosti implicira oddaljevanje od resničnosti ali, po Zupanu, "jaz stvarnik" piše, ne živi, zato ni združljiv z jazi, ki jih opisuje. Koširjeva skuša to dvojnost preseči s tezo, da je (Zupanova) literatura neke vrste spolni akt, saj je, kot pričajo citati iz Zupanovih del, tudi pisanje udejanjanje nagona po samoohranitvi. Ali pa ima "spolni akt" res možnost poenotenja? Zupan bi temu ugovarjal, saj vsekakor ohranja dvojnost "življenja in literature"; to sicer odlično razvije Alenka Goljevšček že leta 1983 (*Mitomanija v literaturi in ideologiji*).

Velik del *Interpretacij* obsegajo analize Zupanove dramatike, filmskih scenarijev in radijskih iger. Marjan Dolgan pod ironičnim naslovom *Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati?* obravnava Zupanovo medvojno in zgodnjo povojno dramatiko, ki se je zavestno ali po direktivi morala prilagajati neumetniškim shemam revolucionarne kulture v službi propagande, da je njen pisec ostal živ in "svoboden" - vsaj še za nekaj let. Izjema so Zupanova krajša pripovedna dela iz vojnega časa (*Andante patetico*), kjer si je avtor dovoljeval celo nasprotovati predpisanemu motivno-tematskemu registru. (Zato jih prebiramo tudi danes.)

Povojno Zupanovo dramatiko, predvsem dramo *Ladja brez imena*, obravnava To-

maž Toporišič (*Ladja dobrega in zlega*). Po Toporišičevem mnenju gre za alegorično dramo z nadihom moralitete in groteske, sicer pa za prvi povojni slovenski poskus poetične drame. Zupanova "fenomenologija morale" izhaja iz subjektovga "tavanja med izginjajočimi fragmenti smisla" v svetu brez transcendence, kjer ga realnost ovira, da bi uresničil svoj sen o očiščenju in sreči. Človeka v svetu tako konstituira pravzaprav hrepenenje. Kakor v večini "interpretacij" se tudi Toporišiču pokaže zupanovska nemožnost sinteze. *Ladja brez imena* v svetu brez metafizičnih temeljev na vprašanje, katera človekova pozicija je prava: eksistencialistična osebna odgovornost za lastna dejanja ali intimistična vera v človečnost človeka, ostaja brez odgovora.

Zupanovo obsežno pesniško zapuščino, od katere je bila objavljena le zbirka *Polnočno vino* (1973), obravnava Denis Poniž ("*Mene je zajelo celotno področje besede*"). To neraziskano Zupanovo ustvarjalnost deli na troje bolj ali manj intenzivnih pesniških obdobj. Poniž v svojem prispevku navaja številne osnutke zbirk, ki v celoti niso doživele objave, žal pa opušča natančnejšo analizo Zupanove poezije, saj razen mimobežnih oznak ("zarisi impresij in duševnih stanj") ter skromne navedbe motivno-tematskih sklopov o sami poeziji ne izvemo ničesar.

Pod relevantnim naslovom *Zlodej v mirnem mestu* razdeli Goran Schmidt Zupanovih devetindeset scenarijev na pet tematskih sklopov, od katerih je najobsežnejši "vojni" delež. Zlasti v njem (tudi) Schmidt opaža tipično Zupanovega, razcepljenega junaka, ki "uživa v vojni in je strastno zoper njo."

V prispevku *Radijske igre Viomila Zupana* prikaže Vilma Štritof, da se tematika obravnavanih del pravzaprav ne razlikuje od, recimo, njegove prozne produkcije z raznovrstnimi žanrskimi elementi. Štritofova odkriva celo, da je Zupan avtor, ki je žanr v slovenski radijski igri uporabil prvi.

Tone Pavček in Ifigenija Simonović dopolnjujeta strokovno plat *Interpretacij* z osebnim izkustvom kontroverznega pisca. Zlasti prispevek gospe Simonović na poznavalce Zupanovega avtobiografskega cikla ne bo učinkoval pretresljivo, pač pa tako, kakršen je: malce nostalgichen, malce sentimentalen.

Kot se spodobi, zbornik sklepa bibliografija, popis zapuščine in Zupanov lastnoročno pisani življenjepis.

In zdaj k uvodni besedici "razmeroma". Iz številnih avtorjevih namigov v leposlovnih delih, pa tudi iz poročila arhivarja Borisa Rozmana je razvidno, da delež Zupanove zapuščine - in ne najmanjši del - obsega očitno sicer psevdofilozofska in psevdopsihološka dela. Ne omenja jih nihče od piscev zbornika, kaj šele, da bi si zaslužila posebno študijo. To najbrž pomeni, da že a priori niso vredna vpogleda? Majhen protiargument: seveda lahko Zupanov svetovni nazor rekonstruiramo iz njegove literature. Enako lahko rekonstruiramo njegovo biografijo iz avtobiografskega cikla. Pa vendar si pri tem pomagamo z Zupanovo objektivno biografijo, da bi se sum o morebitni spekulativnosti obravnave zmanjšal. Ali ne bi moglo isto obveljati tudi za spoznavno komponento Zupanovih del?

Vanessa Matajč